

Бетлій О. В.

БІЖЕНЕЦЬКА КРИЗА У КИЄВІ ВЛІТКУ 1915 РОКУ

У статті проаналізовано ставлення київської цивільної влади до біженців, що прибували до Києва в значній кількості протягом травня–серпня 1915 р. з Галичини за розпорядженням військової влади. Розглянуто, якою була ситуація з розміщенням біженців у Києві, і вказано категорії біженців, висвітлено підходи влади до вирішення біженецького питання, охарактеризовано основні проблеми, з якими стикнувся Київ та прибуле до міста цивільне населення Галичини. Біженецька криза, пережита містом у зазначений період, була справжньою гуманітарною катастрофою для біженців та самого міста.

Ключові слова: біженці, Київ, Перша світова війна, Галичина.

Перша світова війна, хоч і не є відправною точкою в дискусіях про творення сучасної України, вплинула на життя кожної родини, яка проживала на тогочасних українських теренах, не меншою мірою, аніж відчули її вплив родини в країнах Західної Європи. Небувалий доти масштаб мобілізації, висока смертність, щоденні потяги з сотнями тисяч поранених і хворих військовиків, а також військовополонених з фронту і з солдатами та амуніцією на фронт, депортація населення з прифронтового регіону, колапс залізничної системи та логістики, який призвів до економічної кризи та «паливного голоду», поширення епідемій, розрив родин, зміна соціальних ролей, поступове зубожіння і вичерпність людського ресурсу та інші супутні наслідки війни відчувалися усіма, хто опинився в межах «домашнього фронту». З огляду на те, що ця війна практично відсутня в колективній пам'яті населення України сьогодні та лише почасти присутня в історіографії [1, с. 35], позаяк її «затерли» пам'ять та студії про подальші події 1917–1920 років, ми навряд чи можемо повною мірою досягнути і пояснити пост-1917 історію України, якщо й надалі ігноруватимемо повсякденний досвід війни, отриманий цивільним населенням. У цій статті я загально розгляну лише один із епізодів цього досвіду, що пов'язаний із «біженецькою кризою», пережитою Києвом улітку 1915 р.

Проблема біженства дедалі частіше привертає увагу українських дослідників. Щоправда, розглядають її переважно в рамках надто широких за поставленими завданнями дослідженнях з вивчення загальноукраїнського контексту. Це часто призводить до нехтування специфікою кожної окремо взятої губернії та схематичності у викладі матеріалу й поверховості запропо-

нованих узагальнень. Не применшуючи такою увагою результатів досліджень колег-істориків, висловлю лишень припущення, що національні наративи будь-якого питання будуть тим повнішими і достовірнішими, якщо відштовхуватимуться від мікрорівня. Відповідно те, що ми маємо на сьогодні в українській історіографії, – це спроби одночасно реконструювати, з одного боку, політику влади щодо біженців, з іншого, дослідити біженство як явище, висвітлюючи такі питання, як доля біженців, транспортування, розміщення та облік біженців, діяльність різних допомогових організацій тощо [9; 13–15; 18; 19]. Спектр досліджуваних проблемних питань у таких працях накладається на дослідницьку рамку, запропоновану британським істориком Пітером Гетрелом (Peter Gatrell) у монографії з влучною назвою «A Whole Empire Walking: Refugees in Russia during World War I» (1999) [21]. Дослідник виділяє три джерела масового руху в імперії: рух мобілізованих, військовополонених і, власне, «масовий рух цивільного населення з прифронтової зони в глиб Росії особливо влітку та восени 1915 року». У фокусі його уваги – біженець як нова для імперії соціальна група, «Інший», який у нових для себе обставинах виробляв власні стратегії виживання і щодо якого вироблялися стратегії поведінки мешканцями неприфронтових теренів. Спираючись на офіційну статистику, він наводить цифру у щонайменше 3,3 млн біженців на кінець 1915 р. [21, с. 2–5].

Розгляд досвіду біженців як окремої соціальної групи призводить до важливого в українських реаліях зосередження уваги на специфіці кожної з підгруп біженецького руху. Адже представлені вони були також заручниками, адміністративно виселеними, евакуйованими, причому історії

представників уже цих підгруп значно різнилися з огляду на їхній соціальний статус та національне походження. Тенденційно вказаний аспект більше відображений у працях львівських істориків, які досліджують міграційні процеси в Східній Галичині [16]. Однак введення цієї проблематики в загальноукраїнський контекст значно б збагатило наше знання про долю заручників, адміністративно виселених галичан, і сприяло б кращому розумінню специфіки взаємин з галичанином як «Іншим» у межах Наддніпрянщини під час війни. Окрім того, такі дослідження могли б змінити саму мову досліджень біженецького руху – від нейтрального «біженство» до заповненого конкретними конотаціями «депортація». Отже, міг би змінитися і підхід до вивчення такого привнесеного ХХ ст. антигуманного явища як, власне, депортація. Наскільки слушними можуть бути подібні розмірковування, спробую показати на основі аналізу кореспонденції між представниками цивільної та військової влади, які визначали долю галичан у Києві в означений період, що зберігається в фонді 2031 «Штаб Київського військового округу» Державного архіву Київської області.

Питання допомоги біженцям з'явилося у порядку денному засідань Київської міської думи уже в перші тижні війни. Під час засідання Думи 1 серпня 1914 р. Федір Бурчак, заступник міського голови, виступив із пропозицією надати приміщення Контрактового будинку для тимчасового розміщення в ньому родин, що прибули з прикордонних областей [10; с. 20; 11, с. 27]. У своїй доповіді від 13 серпня Бурчак вказував, що «протягом останнього тижня з часу початку воєнних дій в Контрактовий будинок стали прибувати на прохання адміністрації російські та австрійські піддані, яких виселяють з прикордонних міст. Кількість їхня на даний час досягла великої цифри 600-700 чоловік, серед яких багато інтелігентних, багато хто з них кілька днів нічого не їли у дорозі, дехто хворий, одна жінка вчора народила, розміщені вони дуже незручно, з огляду на брак ліжок і навіть нар» [5, с. 32]. Отримували ж перші прибульці тільки чай, зрідка якесь харчування. Однак у серпні 1914 р. така безпорадна ситуація з розміщенням «виселенців» радше свідчила про очікувану неготовність міської влади до перших викликів війни. У травні–серпні 1915 р., коли внаслідок Горлицького прориву російська армія почала втрачати Галичину, Київ показав уже не так безпорадність, скільки неможливість пристосовуватися до абсолютно неочікуваних поворотів політики військового відомства стосовно населення Галичини та прифронтової території.

В історіографії питання зростання кількості біженців в українських губерніях Російської імперії протягом досліджуваного періоду часто розглядається в контексті наказів Головнокомандувача армій Південно-Західного фронту ген.-ад. М. Іванова та Ставки Верховного головнокомандувача з червня 1915 р. Так, Любов Жванко наводить наказ ген. Іванова від 2 червня, відповідно до якого з територій, які залишала російська армія, до Волинської губернії виселялися чоловіки (з родинами) віком від 18 до 50 років. Натомість наказом Ставки від 20 червня корегувалася політика щодо виселення населення, обов'язкова евакуація стосувалася «усіх чоловіків у віці від 17 до 45 років (із них мали формуватися робітничі загони за межами 100-верстної смуги)» [9, с. 31–34]. Окрему увагу звертає дослідниця на питання примусового виселення євреїв та німців-колоністів, а також, йдучи за дослідженнями польських істориків, вказує на «насильницьке виселення» населення з губерній Королівства Польського. Водночас Жванко підкреслює, що «відносно до природи переміщених біженців, організованих російською владою та ініційованих ними самими, необхідно вживати термін “евакуація”, який відбиває специфіку воєнного часу», та додає, що «переміщення німців, австрійців, болгар та турків підпадає під юридичну норму депортація» [9, с. 43]. Разом з тим львівські історики цілком слушно приділяють окрему увагу ще одній категорії – заручникам, яких продовжували брати з числа галицької інтелігенції відповідно до наказу генерал-губернатора Г. О. Бобринського під час відступу російської армії [17, с. 53–54]. Вказують вони також на той факт, що уже у травні кількість прибульців з Галичини значно зростає, сягнувши кількості «12 тис. біженців-селян і близько 1500 біженців-інтелігентів» протягом 15 днів, які пройшли через місто [17, с. 55–56]. Однак із наведених даних не зрозуміло, ким, власне, були вказані біженці – заручники, адміністративно виселені, чи, власне, добровільні переселенці, які тікали з Галичини внаслідок зміни воєнної ситуації. Неусталеність термінології, вочевидь, можна пояснити тим, що сам термін «біженці», як про це пише Лариса Білоус, входить до нормативної бази лише від 30 серпня 1915 р., коли закріплюється в «Положенні про забезпечення потреб біженців»: «Біженцями визнаються особи, що покинули території, яким загрожує ворог, чи ним вже зайняті або виселені розпорядженням військової чи цивільної влади з району воєнних дій, а також вихідці із ворожих Росії держав» [2, с. 24]. Натомість, як зазначає

дослідниця, «особи, що були виселені з прифронтових зон в адміністративному порядку під наглядом поліції – виселенці та заручники, – до категорії біженців не зараховувались» [2, с. 24]. Однак, як можна буде побачити нижче, поняття «біженці» широко використовувалося в документації і до прийняття указанного законодавчого акта.

Наскільки неоднозначною була ситуація з населенням, прибулим з Галичини до Києва, свідчить доповідна київського поліцмейстера Горностаєва начальнику штаба Київського військового округу (КВО) від 16 червня 1915 р.: «Вчера прибыла в Киев партия административно высланных из Галиции лиц, в 1000 человек. В числе этих лиц есть заложники, лица призывного возраста, старики, женщины и дети. Высланы они не известно по какой причине по распоряжению Тарнопольского губернатора с конвоем на имя киевского коменданта, а последним присланы в мое распоряжение. Как я докладывал Вашему превосходительству, в Киеве уже нет места для арестованных: тюрьмы, арестные дома и участки переполнены; в еврейском арестном помещении вместо 100 человек находится 1300 евреев. В Контрактовом доме вместо 1000 человек – 2500; там спят буквально друг на друге. Между тем я получил известие, что сейчас прибудет партия еще в 1500 человек» [3, арк. 35]. Поліцмейстер звертався до начальника штаба КВО з проханням, відтак, залишати етапи в вагонах і висловлював припущення, що, оскільки арешт здійснювала військова влада, то їй опікуватися етапованими надалі мала саме вона, а не цивільна влада.

Негативно до розміщення у Києві біженців-галичан ставився також київський губернатор. Починаючи з травня він неодноразово звертається до начальника КВО з проханням обмежити або взагалі припинити надсилати галичан до Києва. Так, 9 травня він зазначає, що місто не має необхідних для розміщення біженців приміщень. Тому усіх присланих розміщують у надмірній тисняві, внаслідок чого з-поміж них швидко поширюються інфекційні захворювання. Своєю чергою, під загрозою епідеміологічної катастрофи опинялося й саме місто [3, арк. 51]. У наступному зверненні від 22 травня губернатор уже звертає увагу на кричущу ситуацію, що склалася на київській митниці біля вокзалу, в пакгаузі якої тимчасово розмістили близько 5 тис. осіб. У документі подається такий опис: «Люди эти в огромном большинстве не имеют и слабого понятия о чистоплотности; среди них оказались больные корью, дифтеритом, скарлатиной, сыпным

тифом и прочее; при таком положении дабы не распространять заразы, необходимо содержать их по возможности в изолированном состоянии, но достигнуть этого на территории таможенной невозможно... Между тем, окрестности таможенного двора густо населены преимущественно малосостоятельными людьми; по соседству расположены мастерские юго-западной железной дороги, южно-русский машиностроительный завод, рабочие которых для сокращения пути тысячами проходят по полотну железной дороги мимо расположения беженцев. Посему в целях охранения общественного здоровья, представляется прежде всего необходимым удалить из таможенной беженцев» [3, арк. 52]. Однак з огляду на те, що місто не диспонувало іншими приміщеннями, а нові етапи з Галичини продовжували прибувати, пакгауз і надалі розглядався як місце тимчасового розміщення новоприбулих. Водночас у цей період київська влада також звертає увагу на початок епідемії холери, занесеної в Київ біженцями, і застерігає, що для того, щоб епідемія не поширилася серед поранених та військовополонених, які щодня тисячами проходять через вокзал, біженців потрібно транспортувати вглиб імперії, оминаючи Київ.

Незважаючи на настійливі прохання київського губернатора спрямовувати транспорт із біженцями повз Київ, військова влада не змінювала маршрутів перевезення біженців і розподілення їх між губерніями. Тож у середині червня губернатор знову звертається до начальника КВО. Вартою уваги є характеристика, якою він наділив місто: «Киев – большой губернский город с населением около 600 тысяч, из которого масса люда бедного, пришлого, живущего в дурных гигиенических условиях; в настоящее время в нем сосредоточена масса войск, больных и раненых воинов и слабосильных команд; в летнее время сюда стекается большое количество богомольцев для поклонения святыням. До войны в Киеве вообще чувствовался недостаток больничной помощи населению, преимущественно для острозаразных больных; в настоящее же время с появлением острозаразных заболеваний и особенно холеры, вопрос этот принимает более острый характер, чувствуется даже недостаток врачебного персонала, ибо большинство врачей Киева призвано для нужд военных... До мая месяца текущего года, т. е. до появления в Киеве беженцев-галичан среди гражданского населения города холерных заболеваний не было. С появлением же беженцев, прибывавших в Киев огромными партиями и размещавшихся в таможене и Контрактовом доме, сперва среди них,

а потім в районах, прилеглих к місцям розположення беженцев, стала распространяться холера среди беднейшего населения Киева. В настоящее время через Киев проследовало около 20.000 беженцев, давших значительное заболевание заразными болезнями» [3, арк. 57]. Справді, єдина міська лікарня – Олександрівська – не могла впоратися зі спалахом епідемії холери та зростанням кількості хворих на тиф, кір, віспу. Директор лікарні зауважував, що якщо лікарня і далі братиме на лікування біженців, то вона буде неспроможна надавати медичну допомогу містянам [3, арк. 59; 4, арк. 186–187; 12, с. 27]. Отже, цивільна влада Києва наполягала, що для того, щоб зупинити спалах епідемії та врятувати місто від небезпеки санітарно-епідеміологічної катастрофи, потрібно зупинити появу у місті нових етапів із Галичини.

Водночас умови, в яких опинилися галичани у Києві, викликали занепокоєння і в гласних Думи. Так, Дмитро Григорович-Барський доповідав Міському голові Іпполіту Дьякову, що згідно з отриманими із достовірних джерел відомостями вислані адміністративним порядком особи заповнюють арештантські приміщення при всіх поліцейських дільницях. З огляду на те, що ці приміщення не дезінфікувалися належним чином, серед розміщених у них осіб зростала кількість хворих на інфекційні хвороби – «серед них було більше 70 смертельних випадків» [3, арк. 126].

Допомогти вигнанням намагався Микола Стороженко, директор Імператорської Олександрівської київської гімназії, призначений 4 травня начальником КВО Головою комісії з опіки та найму біженців-галичан. Наприкінці червня він відвідав Старокиївську, Лук'янівську, Бульварну та Либідську поліцейські дільниці. За наведеними ним даними, арештантські приміщення та двори дільниць були переповнені, а загальні умови утримання людей були вкрай антисанітарними. Окрім того, з'ясувалося, що в супровідних паперах про більшість затриманих не було жодних даних щодо причин їхнього арешту, а тому поліцейські чини не вбачали доцільним надалі утримувати прибулих при дільницях. З огляду на таку ситуацію Стороженко запропонував скласти іменні списки затриманих, поділивши їх за етнічним походженням, а потім надіслати йому для подальшого працевлаштування поляків та росіян, тобто «галичан русского происхождения». Відтак йому вдалося працевлаштувати 173 чоловіків на роботи поза Києвом і в такий спосіб розвантажити поліцейські дільниці [3, арк. 142; див. 7].

Про те, наскільки становище прибулих із Галичини людей визначалося їхнім етнічним походженням, свідчать дані, наведені київським комендантом на початку липня. Зокрема, він зазначає, що 20 червня на іподромі на Печерську були розміщені адміністративно вислані з Галичини 1719 осіб, серед яких було 625 євреїв. У першому ж етапі були лише русини та поляки, які лише наступного дня після прибуття отримали два фунти хліба, на третій день перебування на іподромі – гарячий чай і лише на четвертий – гречаний суп з салом і картоплею. Інакше було поставлено на цей період допомогу євреям. Єврейське благодійне товариство уже за 20 хвилин після прибуття нового етапу брало на себе забезпечення харчуванням і навіть розміщення людей в окремих приміщеннях у різних частинах міста, куди їх відводили під наглядом чинів поліції. На іподромі лишалися поляки і русини, які перебували там просто неба до 26 червня, звідки їх відправили кого потягом у Пензу, кого пароплавом на Катеринослав, кого на різні роботи на південно-західній залізниці, а частину в Контрактовий будинок [3, арк. 174]. Наведені комендантом дані свідчать як про різницю в ставленні влади до різних етнічних груп, так і про зорганізованість різних національних допомогівих організацій і заангажованість етнічних громад Києва в акції з надання допомоги галицьким побратимам [2; 8; 16; 20; 22]. До того ж, варто пам'ятати, що «біженці слов'янського походження» могли розраховувати на мінімальний продовольчий пайок. Щоправда, і його, як уже показано вище, надавали не одразу. Відповідальний за опіку над біженцями Стороженко пояснював такі затримки неможливістю знати наперед, для якої кількості біженців потрібно забезпечити харчування, однак намагався розраховувати державні витрати на 800 осіб щодня [3, арк. 475].

Про переповнення Києва у той час «виселеними та заручниками з Галичини» писав Семен Ан-ський, голова Комітету допомоги євреям Галичини, зазначаючи, що щодня до міста прибували від 2-3 тисяч осіб, яких потім переправляли до Воронежа. Тисячі євреїв опинялися в Києві, а їхні домівки використовували військові інституції для своїх потреб. На відміну від біженців-християн, які могли й добровільно наважитися на переселення вглиб імперії, біженці-євреї, як підкреслював Ан-ський, будь-якого вибору були позбавлені: вони або тікали від погромів, або їх постійно виганяли з кожного наступного передмістя і міста [20, с. 274, 300–301, 338].

Також треба брати до уваги, що на кінець червня – початок липня не було готових рішень

щодо подальшої долі прибулих галичан. Біженцям відповідно до «волі Верховного головнокомандувача» дозволялося залишатися в межах КВО, де вони мали право влаштуватися на сільськогосподарські роботи та займатися ремісництвом. Водночас, начальникам поліції наказували простежити, щоб всі «австрійські біженці» прибували до відповідних комісій для реєстрації і щоб поліція складала списки з усіма вихідними даними про біженців та видавала довідки з дозволом на проживання [3, арк. 160]. З огляду на те, що поліція і в мирний час не встигала реєструвати, вчасно перевіряти та наглядати за прибулим до Києва населенням, годі було сподіватися, що вона ретельно виконає поставлені завдання під час війни. Про це свідчить і повторний наказ головного начальника постачання армій Південно-Західного фронту ген. Мавріна від 27 липня, в якому вимагалось терміново зареєструвати «всех беженцев из Галиции, всех высланных из Галиции в том числе и евреев, всех прибывших на левый берег Днепра колонистов, а также всех высланных из губерний Царства Польского, Холмской и из северо-западных губерний, а также Прибалтийских» [3, арк. 271]. Отже, бачимо, що потребу ставити на облік біженців було артикульовано військовою владою доволі пізно. З огляду на це, можна висловити сумніви стосовно будь-яких спроб сучасних істориків наблизитися хоча б до приблизної цифри ймовірної кількості переміщеного населення в межах українських губерній Російської імперії влітку 1915 р.

У червні–липні поряд із галичанами окремою групою виселенців стають німецькі колоністи. Політика військової влади стосовно них була особливо жорсткою. Згідно з наказом ген.-ад. Іванова від 9 червня в німецьких колоніях належало взяти в заручники особливо впливових німців «вплоть до учителей и пасторов из расчета по вашему усмотрению, но в общем считаю достаточным не более одного на 1000» [3, арк. 87]. Тобто систему заручництва, випробувану в попередній період на галичанах-українцях та галичанах-євреях [20, с. 233–234; 2, с. 25–26; 17], тепер застосовували до нової категорії мешканців імперії. Німцям та євреям також наказувалося залишити продовольства до нового врожаю, решту реквізувати. Німецькі колонії після виселення колоністів та євреїв мали стати місцем розселення біженців із західних губерній. Заручники ж мали бути гарантією того, що колоністи не ховатимуть збіжжя та не чинитимуть насилля над біженцями. За непослух їм загрожував польовий суд і смертна кара [3, арк. 87]. Стосовно

їхнього розселення, то на початку липня ген. Маврін окреслив такі маршрути: з Волинської губернії колоністів мали спрямовувати в Нижегородську, Ярославську, Тульську та Орловську губернії, з Подільської – в Орловську, а з Київської – в Курзьку губернію. Щодо галичан російського походження, польського населення і корінного російського населення, то у випадку, якщо самі не визначать для себе губернію поза театром воєнних дій або не схочуть поселятися в звільнених німецьких колоніях, то населення з Бессарабської та Подільської губерній передбачалося спрямовувати в Херсонську, з Волинської – в Полтавську губернію [3, арк. 150].

Під час наради з питань вирішення біженецького питання 17 липня київський губернатор вказав, що серед біженців, які проходять через Київську губернію, можна виділити кілька категорій: «біженців із Галичини російського та польського походження, які перейшли в Росію добровільно, рятуючись від австрійських та німецьких військ; осіб, висланих звідти примусово, взятих у якості заручників, та, нарешті, галицьких євреїв; за ними йдуть вислані за розпорядженням військового начальства німці-колоністи та, нарешті, населення прикордонної межі Волинської та Подільської губерній» [3, арк. 120]. Було зазначено, що перша категорія представлена на той момент була 500 непрацюючими жінками та дітьми, яких належало з міста вислати внаслідок нестачі для них приміщень, зростання санітарної небезпеки та дорожнечі продуктів харчування. Місто не мало додаткових фінансових засобів для утримання таких біженців, а попередньо розрахований пайок вартістю 15 коп. на добу уже не покривав і мінімальних потреб у харчуванні. Відповідно, біженців належало з Києва вислати в центральні губернії імперії. Разом з тим питання розміщення заручників було вирішено розпорядженням головного начальника КВО. Галичанам-заручникам дозволили проживати на приватних квартирах під наглядом поліції. Надалі залишалася нез'ясованою доля галицьких євреїв, яких спочатку планували виселити в Пензенську губернію, згодом надійшло розпорядження повернути їх назад у Галичину, після чого повернулися до розгляду питання висилки євреїв таки в Пензу. Загалом же підсумком наради було ухвалене рішення розробити план створення в Фастові тимчасового табору для біженців та перетворення Києва – «найголовнішого тилового пункту південно-західного фронту» – на місто транзиту, а не розміщення переселенців [3, арк. 120–122].

Водночас у червні–липні з’являються перші повідомлення про ставлення до галичан місцевого населення. У них фіксуються образи «ледачого галичанина», який не хоче працювати, перебирає роботою або ж відмовляється від неї; «ненадійного галичанина», який самовільно полишає місце праці, залишає видані йому поліцією довідки, зникає у невідомому напрямку; «небезпечного галичанина», який може бути шпигуном та агітатором мазепинців (активістів-українців) [3, арк. 120–121]. Спростовувати такі негативні образи намагався Стороженко, зазначаючи, що він сам в жодному разі не може «дивитися на російське населення з Галичини як на ворогів Росії» і, отже, бути одним з його катів, підтримуючи рішення про примусову висилку біженців-галичан як «елементу, небезпечного для Росії», на схід [3, арк. 234].

У той час, як у травні–липні йшлося про розміщення прибулих до Києва етапів, їхнє сортування і відправку вглиб імперії, в серпні спостерігається неспроможність втримати потік біженців, що дедалі зростає. Усе частіше відбувалися простій вагонів із біженцями на товарній станції, ненадання вигнанцям необхідної медичної допомоги та незабезпечення харчуванням, що лише посилювало загальну дезорганізацію на залізниці. У другій половині серпня Київ охоплює паніка, спричинена наближенням ворога та поразками російської армії на фронті. Місто розробляє плани евакуації, а містяни намагаються будь-що залишити Київ [12, с. 28; 20, с. 337–339]. У середині вересня до облаштування довкола Києва спеціальних пунктів для прийому, реєстрації та подальшого транспортування біженців. Тоді основний тягар із надання необхідної допомоги переселенцям взяли на себе Київське відділення її імператорської величності великої княгині Тетяни Миколаївни та Комітет Всеросійського земського союзу Південно-Західного фронту, які опікувалися біженцями до кінця грудня, коли врешті було зафіксовано спад кількості біженців у Київській губернії. Зокрема, наприкінці вересня заступник голови Тетянинського комітету інформує начальника штаба КВО про те, що усі біженці, які рухаються через

Київ, у місті не залишаються і після харчування одразу висилаються залізничним, шосейним або водним шляхом. У місті могли тимчасово залишитися лише хворі біженці на період лікування. При цьому зазначалося, що «з 113.000 біженців, перевезених останнім часом через Київ, у місті залишено від 600 до 800 чоловік» [3, арк. 375].

Отже, як свідчать проаналізовані джерела, травень–серпень 1915 р. стали місяцями зосередження в Києві великої кількості галичан різного етнічного походження та різного статусу – біженців, заручників, адміністративно виселених. Для більшості з них місто ставало черговим пунктом на шляху довгого етапу з Галичини вглиб Російської імперії. З іншого боку, для київської цивільної влади прибуле галицьке населення ставало проблемою, яку негайно потрібно було вирішити, щоб уникнути посилення занесеної біженцями епідемії холери та інших інфекційних захворювань і розвантажити Київ, який у період війни виконував функції тилового міста Південно-Західного фронту, позбувшись «зайвих елементів». З огляду на це діяльність, зокрема київського губернатора Суковкіна, було спрямовано на те, щоб домогтися від вищих військових чинів рішення про припинення надсилання до Києва нових етапів біженців. Разом з тим, варто підкреслити, що те, з чим стикнулося місто і що я окреслюю в цій статті як «біженецьку кризу», було результатом часто непрозорої та до кінця не з’ясованої політики вищих військових чинів стосовно населення Галичини. В наведених даних зафіксовано різні категорії біженців у момент їхнього перебування у Києві, однак бракує інформації про початок етапу більшості з них, що залишає відкритою низку питань стосовно природи цієї пережитої сотнями тисяч людей гуманітарної катастрофи – депортації або втечі. Тож для наступної розлогішої публікації визначається й ширше завдання – проаналізувати індивідуальний досвід галичан-заручників, які влітку 1915 р. заповнили київські арештантські будинки, поліцейські дільниці та приміщення деяких навчальних закладів і таким чином потрапили у місті над Дніпром під постійний нагляд поліції.

Список літератури

1. Бетлій О. В. Учнівські екскурсії по Києву в роки Першої світової війни / О. В. Бетлій // Наукові записки НАУКМА. – 2015. – Т. 169 : Історичні науки. – С. 35–41.
2. Білоус Л. Виселення євреїв російськими військовими під час Першої світової війни / Л. Білоус // Наукові записки НАУКМА. – 2010. – Т. 104 : Історичні науки. – С. 23–28.
3. Державний архів Київської області. – Ф. 2031. – Оп. 2. – Спр. 406. – 489 арк.
4. Державний архів м. Києва. – Ф. 111. – Оп. 1. – Спр. 76. – 229 арк.
5. Доклад члена Управы Ф. С. Бурчака о необходимости расходов на прокормление прибывающих из пограничных местностей лиц, помещаемых в Контрактовом доме // Известия киевской городской думы. – 1914. – № 8. – С. 32.
6. Жванко Л. Біженство Першої світової війни: історіографія проблеми чи проблеми історіографії? / Л. Жванко // Історіо-

- графічні дослідження в Україні : зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 18. – С. 380–392.
7. Жванко Л. Проблеми працевлаштування біженців Першої світової війни в українських губерніях за часів Російської імперії / Л. Жванко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. XXXV. – С. 90–97.
  8. Жванко Л. Процес формування етнічних комітетів допомоги біженцям на українських землях у роки Першої світової війни / Л. Жванко // Український історичний журнал. – 2014. – Вип. 3 (№ 516). – С. 38–55.
  9. Жванко Л. М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.) / Любов Жванко. – Харків : Віровець А. П. «Апостроф», 2012. – 567 с.
  10. Журнал чрезвычайного собрания Думы 1 августа №18 // Известия киевской городской думы. – 1914. – № 8. – С. 19–22.
  11. Журнал чрезвычайного собрания Думы 13 августа № 19 // Известия киевской городской думы. – 1914. – № 8. – С. 25–31.
  12. Купченко В. П. Київ у Першій світовій війні (за документами Державного архіву міста Києва) / В. П. Купченко, Ж. І. Серга // Архіви України. – 2014. – № 4–5. – С. 24–34.
  13. Лазанська Т. І. Становище біженців України в роки Першої світової війни / Т. І. Лазанська // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2009. – Вип. XVI. – С. 196–240.
  14. Лазанська Т. Проблема біженства в українських губерніях Російської імперії / Т. Лазанська // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна / упоряд. Олександр Ресент ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К. : Кліо, 2013. – 783 с. : іл., табл. – С. 481–511.
  15. Лихачова Т. Допомога біженцям у Російській імперії за часів Першої світової війни: законодавчий аспект / Т. Лихачова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2015. – Вип. 24 : Історичні науки. – С. 153–158.
  16. Лихачова Т. М. Польські біженці в Росії (серпень 1914 р. – листопад 1917 р.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 / Тетяна Миколаївна Лихачова. – Х., 2010. – 220 с.
  17. Мазур О. Я. Міграція населення Східної Галичини на початку Першої світової війни: заручники, біженці, вигнанці, евакуйовані / О. Я. Мазур, І. В. Баран, М. О. Борищак // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. – 2013. – № 752. – С. 50–61.
  18. Сегеда Г. В. Огляд джерел та літератури з проблеми біженців в Україні у період Першої світової війни / Г. В. Сегеда // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2005. – Вип. IX. – С. 136–146.
  19. Сердюк О. В. Біженство в Україні під час Першої світової війни / О. В. Сердюк // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2002. – Вип. IV. – С. 111–132.
  20. An-ski Sz. Tragedia Żydów galicyjskich w czasie I wojny światowej: wrażenia i refleksje z podróży po kraju / Szymon An-ski. – Przymysł : [Południowo-Wschodni Instytut Naukowy], 2010. – 480 s.
  21. Gatrell P. A Whole Empire Walking: Refugees in Russia During World War I / P. Gatrell. – Bloomington : Indiana University Press, 1999. – 318 p.
  22. Korzeniowski M. Tułaczylos. Uchodźcypolscy w Imperium Rosyjskim w latach Pierwszejwojnyświatowej / M. Korzeniowski, M. Mądzik, D. Tarasiuk. – Lublin : UMCS, 2007. – 238 s.

O. Betlii

REFUGEE CRISIS IN KYIV IN SUMMER 1915

The First World War influenced the life of each family in Ukraine. Everyone felt the enormous scale of mobilization, high mortality rates, daily transportation of hundreds of thousands of wounded soldiers and POWs from the battlefield towards the home-front and soldiers with ammunition back to the frontline, resettlement of people from the pre-front zone, collapse of the railway system and the resulting complete disorder of the supply system which led to economic crisis, fuel, and food shortages, inflation, and all the other consequences of the war. Despite the fact that this war is almost absent either in historical memory or in historiography in Ukraine, being interchanged with the memory of further events of 1917-1920, one cannot completely understand and explain post-1917 history of Ukraine without the deep knowledge of people's' wartime experience. Refugee history is a good starting point for such a research. It gives us an opportunity to look deeper into one of the most drastic moments of the First World War, when millions of civilians were uprooted and moved from their homes towards the inward territories of the Russian Empire. Thus, this article follows the correspondence between Kyiv civilian and military powers in order to demonstrate in which circumstances the refugees and hostages deported from Eastern Galicia since May 1915 appeared in Kyiv during the summer months and how the local government tried to solve their problems. Besides, I show how the refugees were treated by the Kyiv governor, who insisted on removing them from the city in order to avoid further escalation of the cholera epidemic and overpopulation of Kyiv. On the other hand, the analyzed materials also reflect the new images of a Galician, which were constructed by the local population. It is claimed that regardless of how one calls the refugee phenomena in the Russian Empire in 1915, either evacuation or deportation, it was a real humanitarian catastrophe for all the civilians who were removed from their native lands and resettled within the Empire.

Keywords: refugees, Kyiv, the First World War, Galicia.

Матеріал надійшов 15.03.2016